

EGY FÉL ÉVSZÁZAD A MAGYAR NYELVTUDOMÁNY SZOLGÁLATÁBAN

BENKŐ LORÁND HETVENÉVES

†IMRE SAMU

Századunkban a magyar nyelvtudománynak mindig voltak olyan jeles személyiségei, akik kiemelkedő tudományos munkásságukkal, sokrétű és eredményes tudományszervező tevékenységükkel, tanár- és tudósnemzedékek nevelőjeként sajátos szint képviseltek tudományterületünk arculatán, jelentős, nemegyszer meghatározó szerepet játszottak koruk tudományos életében. Ilyen személyiségeknek tekintem — valóban csak a legjelesebbeket említve — Simonyi Zsigmondot, Gombocz Zoltánt, Csűry Bálintot, Mészöly Gedeont, Pais Dezsőt, Bárczi Gézá, Szabó T. Attilát.

Úgy gondolom, hogy a mai magyar nyelvészek idősebb nemzedékéből elsősorban Benkő Loránd az, akire — a magyar nyelvtudomány különböző területein idestova fél évszázada folytatott sokszínű, ötletekben gazdag, igen eredményes munkássága alapján — a szakmai közvélemény is “primus inter pares”-ként tekint, és így — ha az előbb megadott névsort folytatni kívánnók — elsőként az ő nevét kellene megemlítenünk.

Benkő Loránd 1991 végén, december 19-én lesz hetvenéves. Régi szép hagyomány a magyar nyelvtudományban, hogy ezt a tekintélyes kort megért kollégáinkat, barátainkat nyilvánosan is köszöntjük folyóiratunk hasábjain. Az, hogy a hetvenéves Benkő Lorándot egy külön ünnepi kiadvánnyal köszöntik kollégái-barátai-tisztelői, nem példátlan ugyan, de — napjainkban — viszonylag ritka jelenség. Éppen ezért ennek a kiadványnak a megszületése nem is tekinthető csupán az említett hagyomány illendő és méltó tovább élésének. Több annál: a magyar nyelvészek különböző nemzedékeinek szinte tiszteletadása egy még távolról sem lezárt, de eredményekben máris igen gazdag életpályának; sőt bizonyos vonatkozásaiban tudománytörténeti esemény is: Benkő Loránd nyelvtudományi munkássága főbb irányainak, eredményeinek áttekintése ugyanis nem kevés tanulsággal szolgálhat a szakterület idősebb és fiatalabb nemzedéke számára egyaránt.

Benkő Loránd Erdély szülötte. A család helyzete úgy alakult ugyan, hogy tanítónő édesanyjával már kisgyermek korában Magyarországra költözött, de szoros kapcsolatai Erdélyben élő rokonságával, barátaival máig élően megmaradtak. Öccse, Benkő Samu, az erdélyi magyar művelődéstör-

ténet elismert kutatója, akit az MTA II. Filozófiai és Történettudományok Osztálya az Akadémia 1990. évi közgyűlésén választott külső tagjává, ma is Kolozsvárott él.

Ezek a kapcsolatok azonban nem csupán érzelmi kötődést jelentenek Benkő Loránd számára. Abban a döntésben, hogy Szegeden szerzett érettségi bizonyítvánnyal a zsebében a kolozsvári egyetemre iratkozott be, még — feltehetően — érzelmi okok játszották ugyan a főszerepet, de az erdélyi magyar nyelv, magyar kultúra iránti elmélyült érdeklődése napjainkig nyomomon követhető tudományos munkásságában. Nem említve legkorábbi, még nyilván kolozsvári indíttatású írásait, amelyek többségükben az Erdélyi Múzeum c. folyóiratban jelentek meg, nyilván az ilyen irányú érdeklődés termékei — többek között — a következő tanulmányok is: „A székelyföldi szláv eredetű víznevek kérdéséhez” (MNy. XLIV, 95–101); „A bukovinai székelyek nyelvéről” (Nyr. LXXV, 273–7); „Adalékok a mezőségi *a*-zás irodalmi nyelvi jelentkezéséhez” (MNy. LI, 130–4); „Die ungarische Literatursprache in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts in Siebenbürgen” (Cercetări de Linguistică [Bukarest] II, 97–106); „Adalékok a székelyek korai történetéhez” (Honismeret 1985/5. 22–9). És természetesen ő gyűjtötte össze a magyar nyelvátlasz kérdőíve I. részének az anyagát a 22 erdélyi kutatóponton.

Benkő Loránd a kolozsvári egyetemen Szabó T. Attila professzor közvetlen tanítványi körébe tartozott. Szoros kapcsolatuk Szabó T. Attila haláláig megmaradt, de a kezdeti tanár-tanítványi viszony rövidesen őszinte barátsággá mélyült és szélesedett.

A háborús évek végén Benkő Loránd véglegesen Magyarországra költözött. A Magyarságtudományi Intézetbe, majd az MTA Nyelvtudományi Intézetébe kapott kinevezést, de kezdettől fogva szoros kapcsolata volt Pais Dezső professzorral is.

Egy fiatal kutató tudományos érdeklődési körének kialakulásában-kialakításában általában meghatározó szerepe van — közvetett és közvetlen módon egyaránt — a tudományos irányítónak-vezetőnek, a professzornak. Benkő Loránd tudományos pályája ebben a tekintetben kedvezően alakult. Rövid időn belül közvetlen, személyes kapcsolatba került a korabeli magyar nyelvtudomány két kiemelkedő személyiségével: Szabó T. Attilával és Pais Dezsővel; — sőt Kolozsvárott hallgathatta e korszak talán legszínesebb és legeredetibb magyar nyelvész tudósának, Mészöly Gedeonnak az előadásait is.

Szabó T. Attila is, Pais Dezső is a magyar nyelvtudomány több ágazatában végzett igen magas színvonalú kutatómunkát. Tudományos érdeklődésük azonban alapvetően más irányú volt, kutatómunkájuk zöme a magyar nyelvtudomány más-más részterületeire irányult. Úgy vélem, az egyéni személyi adottságok mellett ennek is nem kevés szerepe lehetett abban, hogy

Benkő Loránd tudományos érdeklődése igen széles spektrumú — s ez bizony eléggé meg is nehezíti ennek a tudományos eredményekben igen gazdag élet-pályának akárcsak egészen vázlatos megrajzolását, áttekintését is.

Benkő Loránd első tudományos közleményei a *földrajzinév-kutatás* témakörében születtek. Ez jól beleillik abba a nagyszabású tudományos koncepcióba, amelyet Szabó T. Attila alakított ki az élő és a történeti erdélyi helynévanyag összegyűjtésére. Koncepciójának elvi-módszertani vonatkozású részleteit ki is fejtette „Miért és hogyan gyűjtsük a helyneveket?” c., még az impériumváltozás előtt készült tanulmányában (Népművelési Füzetek, Cluj, 1938.). Ennek a tudományos programnak a keretében több monográfia meg is jelent, részben az Erdélyi Tudományos Füzetek, részben a Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetéből c. sorozatban. Pl.: Szabó T. Attila, Dész helynevei (1937.), Ady László, Magyarkapus helynevei (1942.), Imreh Barna, Mezőbánd helynevei (1942.), Gergely Béla, Kisbács helynevei (1942.). Lényegében ebbe a sorba illik bele Benkő Loránd monográfiája is: „A Nyárádmente helynevei” — függetlenül attól, hogy ez a munka már nem valamelyik említett sorozatban jelent meg, hanem az I. rész Budapesten, 1947-ben (MNYTK. 73. sz. 51 l.), a II. rész pedig 1950-ben Debrecenben. (Vö. még: MNY. LIV, 380–7.)

Benkő Lorándnak már a legkorábbi közleményei között találunk azonban egyes helynevek etimológiájával foglalkozó írásokat: „Szentgerice, Szentháromság” (MNY. XLII, 53–6), „Lok”, „Enlaka”, „Betfalva”, „Izsó” (i. m. XLIV, 52–7); illetve a földrajzinevek általánosabb vonatkozásait vizsgálókat: „Víz- és helységneveink viszonyához” (MNY. XLIII, 259–63), „-ka, -ke képzős helyneveink kérdéséhez” (i. m. XLVI, 143–5), „A földrajzinevek nyelvtörténeti tanulságai” (A Szegedi Tanárk. Főisk. Tud. Közleményei I, 69–76). Stb.

Fokozatosan előtérbe kerül azonban kutatói munkásságában a *személynevek vizsgálata*, mégpedig elsősorban történeti vonatkozásaiban. „A régi magyar személynévadás” (Bp., 1949.) c. tanulmánya például ennek a kérdésnek mindmáig egyik legkitünőbb módszertani összegzése, de időt állónak bizonyult több más, ebben a témakörben készült írása is, mint pl.: „A történeti személynévvizsgálat kérdései” (MNY. XLV, 116–24, 244–56), „Árpád-kori személynevek” (Nyr. LXXIV, 18–23), „Az anonymusi hagyomány – és a *Csepel* név eredete” (MNY. LXII, 134–46, 292–305); stb.

Tudományos érdeklődésének tematikai kiszélesedésével névtani publikációi megritkultak ugyan, de 1970-ben a Budapesten megrendezett Névtudományi Konferencián tartott „Névtudományunk helyzete és feladatai” c. előadásában (NytudÉrt. 70. sz. 7–16) áttekinti és értékeli a hazai névtudomány újabb eredményeit, és felvázolja a szerinte legfontosabb tennivalókat is. A „The Hungarian Language” (Bp., 1972.) c. gyűjteményes munkában

“Proper Names” címen ő ad történeti áttekintést személyneveinkről és helyneveinkről (227–53). Szakmai tanácsaival, ha kellett, tudományos tekintélyének latbavetésével jelentős mértékben hozzájárult ahhoz is, hogy az 1960-as években megindult földrajzinév-gyűjtés országos méretűvé szélesedett, a határrésznevek tízezreit mentve meg az örök feledéstől. Sőt gondja volt arra is, hogy erről a nagy jelentőségű munkátról a menzteközi szakkörök is tájékoztatást kapjanak: “Über die Sammlung des gesamten Ortsnamenmaterials in Ungarn” (Onoma XXIV, 1–3: 219–26, 1980.). S nyilván nem a véletlen műve, hogy a Szabó T. Attila és Jakó Zsigmond tiszteletére kiadott emlékkönyvben ismét névtani tárgyú írással jelentkeznek: “Rolle der Schutzheiligen in der mittelalterlichen ungarischen Namengebung” (Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn 303–17). A névtudomány területén szerzett nemzetközi tekintélyét mutatja, hogy elnökségi tagja az “International Comitee of Onomastic Sciences”-nek.

A magyar nyelvészek körében viszonylag gyakori a névkutató és a nyelvjáráskutató összekapcsolódása. Benkő Loránd tudományos tevékenységében is — úgy a 40-es évek végétől — egyre nagyobb teret kap a *nyelvjáráskutatás*. Ennek első jelentős eredménye a Lörincze Lajossal közösen összeállított „Magyar Nyelvjárási Bibliográfia” (Bp., 1951., 220 l.). Részt vesz az újabb magyar nyelvtudomány egyik legjelentősebb vállalkozása, a magyar nyelv-atlasz munkálatainak előkészítésében, kb. 70 kutatóponton összegyűjti a kérdőív I. részének anyagát. Egyik legaktívabb résztvevője a „nagymarosi napok”-nak, azoknak az MTA nagymarosi üdülőjében rendezett szakmai tanácskozásoknak, amelyeken a publikálás elvi és gyakorlati kérdéseit vitatta meg az atlasz munkaközössége, és a munkálatokat lezáró, „A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései c. kötetben (Bp., 1975.) ő írta az egyik leglényegesebb részt, „A magyar nyelvjárások atlaszának hangjelölési rendszere és gyakorlata” c. fejezetet (123–65).

Az atlaszmunkálatokban szerzett megfigyelései, tapasztalatai is minden bizonnyal hozzájárultak ahhoz, hogy megszorodtak a magyar nyelvjárásokkal kapcsolatos, többnyire hangtani tárgyú publikációi: „Ellentétes típusú kettőshangzók az Ecsedi-láp vidékén” (MNY. XLVIII, 233–4), „Az *á > ā* labializáció eredete” (PaisEml. 81–9), „Néhány megjegyzés az *á > a* »labializáció« eredetéhez” (MNY. LIII, 179–82), „A hangsúly módosító hatása a keleti magyar nyelvjárásokban” (NytudÉrt. 17. sz. 53–85), „A kórógyi nyelvjárás aspirált mássalhangzói” (MNY. LVIII, 231–5). De a nyelvjárások általánosabb kérdései sem kerültek el a figyelmét. Bizonyítják ezt ilyen írásai, mint: „Új módszerbeli lehetőségek a magyar nyelvjárástani vizsgálatokban” (MNY. LVII, 401–13), „Nyelvjáráskutatás és településtörténet” (Nyr. XCI, 455–64).

Különösen jelentősek azonban azok a kutatásai, amelyek a *magyar nyelvjárások történetével* foglalkoznak. Kisebbsé tanulmányok mellett: „Nyelvjárástörténet a névtudományban” (NévtudVizsg. 132–5, Bp., 1960.), „A nyelvföldrajz történeti tanulságai (I. OK. XXIV, 29–48) kiemelkedő jelentőségű terméke e téren végzett kutatásainak a „Magyar Nyelvjárástörténet” c. szintézis (Bp., 1957., 112 l.), amely egyetemi tankönyvként jelent meg. Helyesen állapította meg Benkő a munka előszavában, hogy „A nyelvjárástörténet a legújabb nyelvészeti stúdiumok közé tartozik” (3). Voltak ugyan bizonyos előzmények a magyar nyelvtudományban is — elsősorban Bárczi Géza, Deme László és Papp László kutatásai révén — de lényegében mégis helytálló az a summázása, ami szintén az előszóban olvasható: „A tankönyv több fejezete új, eddig még nem publikált kutatások eredményeit tartalmazza. Ezeknek e helyütt való ... közreadása azonban nemcsak kíváncsatos, hanem sokszor elkerülhetetlen is volt, mivel az előmunkálatok számos fontos problémával kapcsolatban hiányoztak, vagy kevésbé voltak használhatók” (4).

Ezzel a szintézisével Benkő Loránd annak idején nem csupán a magyar nyelvjárások, hanem a magyar nyelv története kutatásának is egyik alapművét teremtette meg, hiszen ismert tény, hogy a magyar nyelv története hosszú időn át lényegében a magyar nyelvjárások összesített története. Kétségtelen azonban szerintem az is, hogy ez a maga korában kitűnő, korszerű munka mára — tudományos eredményeinek a jelentőségét tekintve — szükségyszerűen egy kissé megkopott, és csak sajnálni lehet, hogy Benkő Loránd, aki ennek a tudományterületnek ma is a legkiválóbb szakembere, eddig nem vállalkozott egy új, átdolgozott, javított változatnak a megírására. Egy korszerű magyar nyelvjárástörténeti szintézis összeállítását ugyanis feltétlenül kíváncsatosnak látom — a magyar dialektológiai kutatás és a magyar egyetemi oktatás szempontjából egyaránt.

A magyar nyelvatlasz anyaggyűjtése során szerzett tapasztalatok egyértelműen azt mutatták, hogy a magyar települések nyelvhasználatában különböző kulturális-társadalmi-gazdasági okok együttes hatására az utóbbi fél évszázadban jelentős változások mentek végbe, és ebből nyilvánvalóan következik, hogy a magyar nyelvjárástani kutatásokban is szükség van bizonyos változtatásokra tematikai, nyelvszemléletbeli és módszertani tekintetben egyaránt. Ennek megfelelően előtérbe került az ún. *regionális köznyelviség*, más műszóval *a területi nyelvváltozatok vizsgálata*, s ez a módosulás az új elméleti-módszertani kérdések egész sorát vetette fel.

Benkő Loránd alkotó módon vett és vesz részt ezeknek, a jövőben folytatandó kutatások szempontjából alapvető fontosságú kérdéseknek a tisztázásában, elméleti megalapozásában, az alkalmazandó módszerek kialakításában, kiérlelésében is. Kiemelkedő jelentőségű ebben a témakörben

megjelent publikációi közül az az előadása, amelyet „A nyelvjárási monográfiák” címmel tartott 1982-ben a szombathelyi dialektológiai szimpozionon (VEAB Értesítő 1982. II, 9–27). A kissé megtévesztő cím alatt a korszerű, a szociolingvisztika szempontjait és követelményeit is figyelembe vevő „változásvizsgálat”-nak és a hagyományosnak nevezhető nyelvjáráskutatásnak — lényegében „állapotvizsgálat”-nak — sajátos vonásait — egymáshoz való viszonyukat, szoros összefüggésüket, kutatásuk azonos és eltérő követelményeit — rajzolta meg. Az ebben a tanulmányban igen gazdag nyelvjárástani ismeretek alapján kialakított elméleti-módszerbeli megállapítások-tanácsok nagy mértékben segíthetik a területi nyelvváltozatok vizsgálatában még ma is jelentkező bizonytalanságok eloszlatását, tisztázását. De nem kevésbé jelentős ebből a szempontból is A Magyar Nyelvészek IV. Nemzetközi Kongresszusán elhangzott „Irodalmi nyelv – köznyelv” c. vitaindító előadása, valamint az ugyanitt elmondott elnöki zárbeszède (A magyar nyelv rétegződése 15–33, 131–5, Bp., 1988.).

Az előzőkben utaltam már rá, hogy — szerintem — a nyelvjárástörténet sajátos ágazata ugyan, de szerves része a magyar nyelvtörténeti kutatásoknak. Ezzel a témakörrel tehát Benkő Loránd tudományos munkásságának áttekintésében tulajdonképpen már rá is térünk arra a területre, amely — talán a pályakezdet éveitől eltekintve — kutatói tevékenységének a gerincét alkotta. Ugyanis: ha csupán egyetlen szakifejezést kellene használnom Benkő Lorándra, a nyelvészre, akkor — anélkül, hogy egyéb irányú kutatásainak a jelentőségét csak a legkisebb mértékben is csökkenteni akarnám — azt mondanám: *Benkő Loránd elsősorban nyelvtörténész*. És ez ellen a minősítés ellen — úgy gondolom — ő maga sem tiltakozna különösebben.

A magyar nyelvtudomány a mienkét megelőző korszakaiban éppen a történeti stúdiumokban ért el kiemelkedő eredményeket. Ezeket Benkő tudatosan, mindig korrekt módon fel is használta, épített rájuk. Ennek ellenére — vagy talán éppen ezért — a magyar nyelvtörténet minden általa művelt ágazatában számottevő új eredményeket mutathat fel, és tudományos tevékenységének egésze merőben új szint jelent a magyar nyelv történetének kutatásában.

Benkő Loránd *nyelvtörténeti* munkássága sokszínű. Foglalkozott a *magyar őstörténet* nyelvi vonatkozású kérdéseivel: „Magyar nyelvtörténet — magyar őstörténet” (Magyar őstört. tanulm. 45–57, Bp., 1977.), „A magyarság honfoglalás előtti történetéhez *Leved* és *Etelköz* kapcsán (MNy. LXXX, 389–419). A magyar nyelv történetével is összefüggő *uralisztikai kérdésekkel*: „Zur Ausbildung der ältesten syntagmatischen Verbindungen” (Symposium über Syntax der uralischen Sprachen [Göttingen] 33–5), „Zur Frage der uralischen Nomenverba im Licht der ungarischen Sprachgeschichte” (i. m. 36–45). Véleményt nyilvánított a *magyar nyelvtörténet korszakolásá*-nak so-

kat vitatott kérdésében: „A magyar nyelvtörténet korszakolásáról” (MNy. LX, 137–45), „The Periodisation of the Hungarian Language” (ALH. XVI, 239–50); a nyelvtörténeti kutatások szempontjából olyan alapvető kérdésekben, mint a *szinkrónia és a diakrónia viszonya*: „Nyelvtörténet és mai nyelv (Adalékok a nyelvi szinkrónia és diakrónia viszonyához)” (ÁNyT. V, 41–67), „Die Bedeutung der Synchronie für die sprachgeschichtliche Forschung” (UAJb. XLIV, 153–61).

A szorosabb értelemben vett magyar nyelvtörténeti kutatásai kiterjednek a következő főbb területekre: hangtan, alaktan, szókészlet, nyelvemlékek, irodalmi nyelv, de lényegében ide sorolható a tudománytörténet is.

Nincs szándékomban az említett területeken általa végzett kutatások jelentőségének, súlyának a mérlegelésével valamiféle fontossági sorrendet megállapítani közöttük. Ennek ellenére — a nyelvészeti szempontból talán logikusnak tekinthető, az előzőkben megadott sorrenddel szemben — most a *szókészlet*-tel kapcsolatos vizsgálatairól szólok először.

Nem akarom felsorolni — még erős válogatással sem — azoknak a közleményeknek akárcsak a tematikai típusait sem, amelyekben egy-egy szavunk eredetét vizsgálja. Ezek száma ugyanis több tucatnyira rúg. Szinte alig van a Magyar Nyelvnek olyan száma, amelyben — különösen régebben — ne találunk tőle ilyen tárgyú írást. (És természetesen nem is csupán a Magyar Nyelvben jelentek meg szövegei.) Egy példát azonban mégis megemlítenék: a MNy. XLIX. számában a következő közleményeit olvashatjuk: „Pulyka”, „A kulcs hangtörténetéhez”, „Verőfény”, „Zsúfol”, „Dülő, dülőút, dülőre jut”. Néhány közleményében nem is csupán egy szót, hanem egy kisebb-nagyobb szócsoporthoz, szócsalád egészét vizsgálja: „Egy hangfestő igecsoport” (MNy. L, 254–74), „Milyen eredetű a *piros* és családja?” (i. m. LIX, 151–62, 286–97). „A *borzas* és családja” (i. m. LXI, 398–404), „A *szorgos*, *szorgalmas* stb. szócsalád eredete” (Nyr. LXXXI, 318–21). Szívesen nyúl az általában sok művelődéstörténeti tanulságot is nyújtó olasz eredetű jövevényszavainkhoz: „Két olasz jövevényszavunkról” (MNy. LXIV, 154–61), „Legrégibb olasz jövevényszavaink nyelvi és történeti tanulságai” (i. m. LXVI, 154–68), „Olasz eredetű régi magyar kelmenevek (LakóEml. 31–42, Bp., 1981). S valószínűleg az ő etimológiai koncepciójával függ össze, hogy az irányításával készült etimológiai szótárunkban előtérbe került — szerintem egy kissé talán túlzott mértékben is — a régebbi etimológiai kutatásokban viszont kétségtelenül némileg elhanyagolt szempont: a hangfestés mint egy-egy szócsoporthoz, szócsalád eredetének magyarázó elve.

Etimológiai-szótörténeti írásainak — szerintem — két fontos, a korábbi kutatásokon túlmutató — tehát lényegében új — vonása van. Az egyik: a szorosabb értelemben vett etimológiai, valamint a szótörténeti kutatásokat egymással szoros kapcsolatban levő egységnek tekinti; illetőleg: a nyelvészeti

szempontok mellett különös gondot fordít a tárgy- és művelődéstörténeti vonatkozásokra is — ahogy már a címében is világosan utal erre például ez az írása: „Egy régi magyar pipafajta nyelv-, tárgy- és művelődéstörténetéről” (MNY. LXXVIII, 311–21).

De összegezi ilyen irányú kutatásainak általánosabb eredményeit is. Ilyen közleménynek tekinthető „Adatok a magyar szókincs szerkezetének változásához” c. írása is (NyK. LXIV, 115–36), de még inkább „A társadalom anyagi és szellemi műveltsége a szókincs történeti vizsgálatának tükrében” c. tanulmánya (ÁNYT. VIII, 11–27).

A magyar szókészlet körében végzett kutatásait két, viszonylag részletes szintézisben is összegezte: „A magyar szókészlet eredete” (A magyar nyelv története 259–388, Bp., 1967.), illetőleg: „The lexical stock of Hungarian” (The Hungarian Language 171–226, Bp., 1972.).

Egy kissé részletesebben kell szólni Benkő Loránd etimológiai-szótörténeti kutatásai kapcsán „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára”-ról. Tudományos eredményeit tekintve ez a mű természetesen nem Benkő Loránd egyéni alkotása. Mint ismeretes, egy nem különösebben nagy létszámú munkaközösség hozta létre. Abban azonban, hogy ez a szótár egyáltalán megszületett — mégpedig imponálón rövid idő, alig másfél évtized alatt — már elévülhetetlen érdemei vannak. A munkaközösség összeválogatásán, irányításán túl meghatározó szerepe volt a szótár korszerű koncepciójának a kialakításában, és mint főszerkesztőnek a „szellemujja” nyomott hagyott a megjelent szóanyag számos részletén, ső magának a szótárnak az egészén is. Ez így van akkor is, ha ezt tételeken és részleteiben ma már szinte lehetetlen kimutatni.

A szótárban megvalósultak azok a módszertani elvek, amelyek — ahogy említettem már — Benkő Lorándnak ebben a témakörben végzett részletkutatásait is jellemzik. Ahogy a szótár előszavában olvashatjuk: „A szavak származása és élete a legszorosabb összefüggésben vannak egymással: a szó első előfordulási ideje, korai használati módjai, nyelvtörténeti alak- és jelentésváltozásai, nyelvföldrajzi, sőt köz- és irodalmi nyelvi helyzete stb. igen gyakran közvetlen fogódzókat adnak az etimológiai kérdések megoldásához, és szinte minden esetben befolyásolják a kérdéses etimológia egészében vagy legalábbis egyes részleteiben való állásfoglalást. Szótárunk címében tehát nem ok nélkül szerepel az «etimológiai» mellett a «történeti» jelző. Kettősségük kifejezi a szótörténet és a szófejtés egy és oszthatatlan voltáról vallott elvi állásfoglalásunkat; jelzi azt a törekvésünket, hogy a szó életét a maga teljességében, komplex voltában mutassuk be; és tükrözi mindennek gyakorlati következményét: szócikkeink történeti és etimológiai részének egyensúlyát, egyformán fontos szerepét (i. h. 9–10).

Nem véletlen, hogy ezt a hatalmas művet a nemzetközi szakkörök is egyértelmű elismeréssel fogadták, és meg vagyok győződve arról, hogy ha Benkő Loránd a magyar nyelvtudományban semmi egyéb érdemlegeset sem alkotott volna, ez az ő főszerkesztői irányításával elkészült mű, amelyet gyakorlatilag elsősorban az ő neve fémjelez a hazai és a nemzetközi szakkörökben, egymaga is előkelő helyet biztosítana számára a magyar nyelvtudomány történetében. És bizonyosra veszem azt is, hogy a szótárnak szintén az ő irányításával készülő — és rövidesen elkészülő — átdolgozott, rövidített, német nyelvű változata még tovább fogja növelni a magyar nyelvtudománynak — és személy szerint Benkő Lorándnak is — az etimológiai és szótörténeti kutatások terén eddig megszerzett tekintélyét. — És nem is érdemtelenül.

Jelentősek Benkő Loránd magyar *hangtörténeti* kutatásai is. Ennek számos eredménye tükröződik természetesen etimológiai írásaiban, de több tanulmánya is megjelent ebben a témakörben, többségükben olyan kérdésekről, amelyeknek nemcsak diakrón, hanem közvetlen szinkrón vonatkozásuk is van mai nyelvjárásaink vagy akár a köz- és irodalmi nyelv szempontjából.

Hangtörténeti munkásságának egyik legkiemelkedőbb eredménye „A magyar *ly* hang története” c. monográfiája (NytudÉrt. 1. sz. 84 l. Bp., 1953.). Részletesen feldolgozza benne ennek, a magyar hangállomány talán legtöbb problémát felvető elemének a történetét. Mint a kötet „Bevezetés”-ében írja: „A nagy múltra visszatekintő magyar hangtörténeti kutatások számos szép eredménnyel gazdagították nyelvtudományi irodalmunkat. Mindamellettagadhatatlan, hogy nyelvünk hangtörténetének nem egy olyan részlete akad még, amely nincs kellően tisztázva, vagy éppen terra incognita. Nyugodtan állíthatjuk, hogy ez utóbbiak sorába tartozik az *ly* hang története is. Érdekes, hogy míg alig volt vagy van olyan neves nyelvészünk, aki legalább futólag ne érintette volna valahol e kérdést, mégis az *ly* történetéről vajmi keveset tudunk, s manapság sincsenek tisztázva a kérdésnek még a főbb mozzanatai sem” (3).

A tanulmány vizsgálja az *ly* előzményeit, foglalkozik a hanghelyettesítés kérdéseivel, és megrajzolja a hang magyar nyelvi fejlődését mintegy 350 olyan szó történeti vallomása alapján, amely „az *ly* történetéhez hozzátartozik” (79). Ha a nyelvtudományban egy ilyen szövevényes kérdéskomplexumról egyáltalán el lehet mondani, hogy sikerült megoldani, akkor — úgy gondolom — *ly* hangunk problematikájáról ennek a monográfiának az alapján elmondhatjuk ezt.

De több más, szintén nem kevés problémát felvető hangtani kérdés tisztázását is meghatározó módon segítették elő Benkő Loránd írásai. Ilyenek például: „Hangtani tanulmányok a magyar kettőshangzók köréből” (NyK. LIV, 37–62), „Hozzászólás a *v* hang vitáján” (MNY. LII, 23–6), „Mikor dőlt el az *ē* írásának sorsa? (Nyr. LXXXVII, 3–20), „Egy emfatikus eredetű hangváltozásról” (NyK. LXXVIII, 284–91).

A szorosabb értelemben vett *grammatikai (alaktani, mondatnyi)* kutatások némileg szerényebb helyet foglalnak el ugyan Benkő Loránd tudományos munkásságában, mint az eddig említett területek, de különböző rész tanulmányok mellett, mint pl. „A magyar birtokosjelzős szerkezet jelölésének történetéből (MNy. LXXXIV, 25–31), egy igen jelentős monográfiáról erről a területről is számot adhatunk. Ez: „A magyar fiktív (passzív) tövű igék” (Bp., 1984., 198 l.).

A magyar igéknek igen tekintélyes része sorolódik ebbe az igecsoportba, átfogóbban és tüzetesebben azonban eddig még nem foglalkozott vele szakirodalmunk. Ahogy Benkő rámutatott: a téma vizsgálata szinkrón és diakrón problémákat egyaránt hord magában, és minthogy ezek az igék a lexéma-rendszernek is tagjai, morféma-kapcsolatuk pedig a morfématika keretébe ágyazza őket, vizsgálatuk összpontosított, kétirányú figyelmet kíván (vö. 6. l.).

Az előbb mondottak azonban távolról sem jelentik azt, hogy a történeti alak- és mondatnyi problematikája idegen lenne Benkő Loránd számára. Ilyen irányú tevékenysége azonban a nyelvtörténeti kutatás egy másik ágazatában, egy még szerteágazóbb problematika keretében realizálódott első sorban: a *magyar nyelvelmékek vizsgálatában*.

Több tanulmány mellett: „A Marosvásárhelyi Sorok és Glosszák” (MNy. LIV, 17–22), „A legkorábbi magyar szövegemlékcsoport” (i. m. LXXIII, 130–46, 288–302, LXXIV, 13–27, 144–63), „Megjegyzések az »Oxfordi Glosszák« szavaihoz” (i. m. LXXX, 74–5), egy, terjedelmében is impozáns monográfiát is közzétett a legkorábbi magyar szövegemlékekről „Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei” címmel (Bp., 1980., 392 l.). Mint a kötet előszavában olvashatjuk: „Könyvemnek több, mint háromnegyed része teljesen új, eddig közzé nem tett mondanivalót tartalmaz” (7). Ez vonatkozik tulajdonképpen minden tárgyalt kérdéskörre: az olvasattól a szöveg értelmezéséig. Ez a szintézis — első sorban a benne realizálódó szemléletmód révén — szerintem pozitív hatást gyakorolhat a magyar nyelvtörténeti kutatások egészére. Sőt hatása máris érezhető a készülő magyar történeti nyelvtan anyagának az összeállításában. Ezt konkrét tapasztalatok alapján állíthatom, minthogy kezdettől fogva részt veszek szakértőként a nyelvtani kéziratok első változatának a megvitatásában. Ennek a szemléletmód-változásnak a jelentkezése azonban érthető is, hiszen a munkálat egyik irányítója-vezetője Benkő Loránd.

Tehtélyes számú nyelvtörténeti monográfiája, monográfiászerű tanulmányai között egyik legjelentősebb „A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában” c. műve (Bp., 1960., 548 l.). Jelentőségét csak növeli, hogy bár Pais Dezsőnek a II. Országos Magyar Nyelvészkongresszuson (Szeged, 1952.) elhangzott „A magyar irodalmi nyelv” c. előadása

(I. OK: IV, 425–66) nyomán kétségtelenül megélnékült az érdeklődés a *magyar irodalmi nyelv történetének* a kérdései iránt, egy-egy korszak irodalmi nyelve változásának-fejlődésének csak megközelítően is olyan alapos és részletes, annyira komplex módszerrel való feldolgozására, mint ahogy az ebben a műben megvalósult, azóta sem tett senki mégcsak kísérletet sem (és természetesen előtte sem). Ezt csak részben magyarázza az, hogy Benkő Loránd ebben a témakörben végzett kutatásaiban nagyon jól tudta hasznosítani széles körű nyelvjárástörténeti ismereteit is, és hogy ilyen ismeretekkel csak kevés magyar nyelvész rendelkezik.

A feldolgozott anyag méreteiről, az ebből az anyagból adódó problémák sokrétű és összetett voltáról sokat elárul már a szerzőnek az a közlése is, hogy: „Közel harmadfél száz egykori írónak közel hatszáz művét dolgoztam föl” (12). Benkő véleménye szerint: „... a magyar irodalmi nyelv történetének és jelenének problémaköre kétségtelenül **külön munkaterület**, amely — ha magától értetődően nem is választható el nyelvünk bűvárlatának másféle területeitől, különösen nem a nyelvjárástörténettől —, több vonatkozásban **is sajátos szemléletet és módszert** kíván meg” (3). És ezt az érvelés fenntartás nélkül el kell fogadnunk.

Benkő azonban nemcsak felismerte az irodalmi nyelv története vizsgálatának sajátos követelményeit, hanem munkája során ezeknek eleget is tett. Ezért is tekinthetjük ezt a monográfiát e tudományterület kutatásához nélkülözhetetlen kézikönyvnek.

Szintézisének megjelenése után is több közleménye látott napvilágot ebben a témakörben: „Irodalmi nyelvünk fejlődésének főbb vonásairól” (Anyanyelvi műveltségünk 221–38, Bp., 1960.), „Felvilágosodáskori nyelvtanaink szerepe az írásbeliség normáinak kialakulásában” (Nyelvtani tanulm. 185–202, Bp., 1961.), „Einige allgemeine Probleme der Geschichte der Literatursprache” (ALH. XII, 19–52, 273–363), „Die Rolle des Protestantismus bei der Herausbildung der ungarischen Literatursprache” (Congressus Secundus Internationalis Fenno-Ugristarum [Helsinki] 23–8).

A nyelvtörténeti tematikához kapcsolódva szólok Benkő Loránd *tudománytörténeti* munkásságáról. A tudománytörténet szintén eléggé elhanyagolt területe a magyar nyelvtudománynak, de Benkő Loránd a közé a kevés magyar nyelvész köze sorolható, akik itt is eredménye munkát végeztek. Elsőként egy monográfiáját említem: „Kazinczy Ferenc és kora a magyar nyelvtudomány történetében” (NytudÉrt. 113. sz. Bp., 1982., 84 l.). Ennek a kitűnő munkának a címe — sajnálatos módon — nem éppen szerencsés, sőt egy kissé félrevezető: a „kora” szó ugyanis sokkalta többet takar, mint amire reálisan bárki is gondolhatna. A kötetnek ugyanis kb. csupán a fele foglalkozik Kazinczyval, „Kazinczy nyelvszemlélete” címmel. A másik fele ezt a címet viseli: „Sághy Ferenc szerepe a felvilágosodás korának nyelvi

mozgalmaiban”. De kettőjükön kívül még mintegy száz olyan személyről találunk — kiről több, kiről kevesebb adalékot, akiknek megvolt a maguk kisebb-nagyobb szerepe koruk magyar nyelvtudományában. Közöttük ilyen nevekre bukkanunk: Döbrentei Gábor, Gyarmathy Sámuel, Kresznerics Ferenc, Kultsár István, Pápay Sámuel, Révai Miklós, Verseghy Ferenc — hogy csak a legnagyobbakat említsem.

Több közleménye foglalkozik a nyelvtudomány történetének egy-egy részletkérdésével, esetleg valamilyen okból éppen időszerű esemény kapcsán: „Gondolatok Melich János nyelvtudományi munkásságáról” (MNY. LIII, 1–12), „Apáczai Csere János és a magyar nyelv” (i. m. LXXI, 385–97), Gombocz Zoltán szerepe a magyar történeti nyelvészetben (i. m. LXXIII, 402–9), „A magyar nyelvtudomány Sajnovicstól napjainkig” (MNYTK. 131. sz. 37–49), „Horváth János és a magyar nyelvtudomány” (Nyr. CIII, 3–8), „In memoriam Farkas Kempelen” (FonFüz. XIII, 9–10).

Én a tudománytörténeti közlemények közé sorolnám azokat a köszöntéseket is, amelyek egy-egy nyelvtudós születésének valamilyen kerek számú évfordulója alkalmából hangzottak el, valamint a nekrológokat is. Mindkét műfajra bőven szolgáltatnak anyagot Benkő Loránd publikációi. Csak néhány nevet említve: Bárczi Géza, Pais Dezső, Szabó T. Attila, Ligeti Lajos, Lőrincze Lajos; illetve: Pais Dezső, Bárczi Géza, Kubinyi László, Mikesy Sándor, Árvay József.

Tudom, hogy ezek a köszöntések, nekrológok, alkalmi jellegükből következően elkerülhetetlenül a racionális és az emocionális elemeknek sajátos ötvözetei, tudománytörténeti vonatkozásuk – szerintem — mégis vitathatatlan, nem is annyira a ma, mint inkább a távolabbi jövő aspektusából.

Az előzőkben már utaltam rá, hogy Benkő Loránd elsősorban nyelvtörténész, és ilyen jellegű munkásságát igyekeztem is viszonylag részletesen fölvezetni. Az „elsősorban” szóval azonban azt is jelezni kívántam, hogy nem „csak” nyelvtörténész, hanem a nyelvtudomány több szinkrón ágazatának is jeles művelője. A földrajzinév-gyűjtésben és a nyelvjáráskutatásban elért eredményeiről már szóltam. A következőkben a szinkrón nyelvtudomány néhány más területén végzett tevékenységére térek ki.

Elsőként a *helyesírás*-t említem — főképpen időrendi okokból. Jelentős feladatot vállalt „A Magyar Helyesírás Szabályai” 10. kiadásának (1954.) előkészítésében. Fábián Pállal közösen szerkesztette ezt a kiadványt. Elvi-módszertani jellegű tanulmányai jelentek meg a „Helyesírásunk időszerű kérdései” c. gyűjteményben (Nytud.Ért. 4. sz. 5–16, 33–44, 54–5), és a kötetet magát is ő szerkesztette. Foglalkozott helyesírásunk több részletkérdésével: „Megjegyzések néhány időszerű helyesírási kérdéshez” (MNY. L, 179–92), „Szélgjegyzetek egy helyesírási »kritiká«-hoz” (Nyr. LXXVIII, 399–404). Áttekintést adott a magyar helyesírás történetéről is: „L’histoire de

l'orthographie hongroise" (ALH. IV, 463–78). Rácz Endrével és Takács Etellel közösen összeállított egy „Helyesírási tankönyv”-et is (Bp., 1951., 88 l.).

A *leíró nyelvtani kutatások*-ban különösebben jelentős alkotói tevékenységet ugyan nem fejtett ki, de aktívan részt vett az ún. akadémiai nyelvtan koncepcióját kialakító vitákban (vö. I. OK. IV, 66–8, MNy. L, 10–1).

Mindig nagy érdeklődést mutatott a **mai magyar beszédkultúra**-ban jelentkező súlyos gondok enyhítése-megoldása iránt. „Anyanyelv és társadalom” c. kitűnő tanulmányában (MNy. LXXII, 385–94) különösen figyelemre méltóak a társadalom nyelvalkotói szerepéről vallott nézetei: „Az anyanyelvet és benne annak kifejezőképességét a társadalom, a **nyelvközösség egésze formálja**; az ügy ennek nyelvi erején, műveltségén, készségein áll vagy bukik; a nyelvészek maguk ezt a feladatot nem végezhetik el, az ő kötelességük elsősorban a társadalom erre való igényének fölkelte és az itt adódó lehetőségekről való célszerű és szakszerű felvilágosító munka” (394).

Hasonlóképpen reális és előremutató nyelvművelésünk egyik fel-felújuló témája, az idegen szavak használata körül a 70-es évek második felében lezajlott vitában — Lőrincze Lajossal közösen — kifejtett állásfoglalása („Az idegenszavakról”, Nyr. CI, 129–41; MTud. XXII, 84–95; „Záró megjegyzések az idegen szavakról szóló vitához”, i. m. XXIII, 197–202).

Bár inkább csak epizódyszerű eseménye tudományos munkásságának, feltétlenül megemlítenedőnek tartom, hogy Kálmán Bélával közösen egy nyelvtankönyvet is írt: „Magyar nyelvtan a gimnáziumok I–IV. osztálya számára” (Bp., 1951., 256 l.).

Úgy az 50-es évek második felétől rendszeresen jelennek meg a hazai — főképpen a felsőfokú — *magyar nyelvoktatás*-sal kapcsolatos nyelvészeti, illetve pedagógiai vonatkozású írásai. Valóban inkább csak illusztrációként sorolok fel közülük néhányat: „Az ötéves tanárképzés és a nyelvészeti oktatás (FelsőoktSzle VII, 462–8), „Az egyetemi tankönyvekről” (i. m. IX, 747–9), „Anyanyelvünk a közoktatásban (PedSzle XXVII; 3–9), „Anyanyelvi oktatásunk korszerűsítéséért” (MNy. LXXIV, 389–95), „Közoktatásunk tartalma és az egyetemes közművelődés” (Közn. XX/17, 16–7).

Foglalkozott az *egyetemi oktatás, a tanárképzés általános jellegű kérdéseivel* is. Pl.: „Észrevételek a tanszéki szervezet problémaköréhez” (FelsőoktSzle XVII, 257–62), „A középiskolai tanárképzés helyzete és továbbfejlesztésének perspektívái” (i. h. XIX, 421–27, 519–24), „Tanárképzés és pedagógia” (i. h. XXII, 129–34), „Szempontok a bölcsészeti karok távlati fejlesztéséhez” (Unger Mátyással közösen) (i. h. XXVII, 85–91), „Mi lesz veled universitas? Valóban ilyen lenne az egyetem?” (Közn. XXXVIII, 18–9).

Ebben a témakörben közzétett írásainak az áttekintése is meggyőzőtt arról, hogy ha anyanyelvi oktatásunk helyzete aggodalomra ad okot, ha a

magyar tanárok szakmai képzése máig sincs megnyugtató módon megoldva, a magyar nyelvészek közül Benkő Lorándnak lehet emiatt a legkevésbé lelkiismeretfurdalása, mert aligha van még valaki, aki több időt, fáradságot fordított volna ennek a súlyos gondnak a megoldását szolgáló jó javaslatok, tervezetek összeállítására, mint ő.

Benkő Loránd tudományos munkássága áttekintésének záró részeként szólni kell még *általános nyelvészeti* — számomra kedveltebb szóhasználat: *elméleti-módszertani* kutatásairól is. Az utóbbi évtizedekben elsősorban az amerikai földrészen kialakult, de nálunk is ható nyelvelméleteknek, nyelvészeti irányzatoknak nem volt sem harcos híve-terjesztője, sem merev ellenzője. Felismerte a magyar nyelvtudományban való jelentkezésük szükségzerű voltát, és számolt várható hatásukkal a hazai kutatásokra. Következésképpen nem tartotta magát távol az elméleti-módszertani kérdések körül lefolyt, nemegyszer eléggé kiélezett vitáktól sem. Erre néhány esetben már eddig is utaltam, de felsorolhatom több más, ilyen vonatkozású írását is. Pl.: „Hozzászólás Telegdi Zsigmondnak »Általános nyelvészetünk helyzete« című előadásához” (Ált. nyelvészetünk helyzete 75–85, Bp., 1968), „Hozzászólás Herman Józsefnek »Az alkalmazott nyelvészet helyzete Magyarországon« című előadásához” (165–7), „A nyelvtudományi irányzatok viszonyáról” (MTud. XIX, 162–7), vagy „A nacionalizmus és a kozmopolitizmus problémái anyanyelvünk egyetemi oktatásában” (i. m. VI, 403–14) c. tanulmányát.

A magyar nyelvészeti kutatások szempontjából azonban én elsősorban azokat az elméleti-módszertani vonatkozású állásfoglalásait tartom különösen jelentőseknek, amelyeket — ahogy erre az előzőkben néhányszor már szintén utaltam — nagy nyelvészeti szintéziseinek elkészítése során minden esetben kialakított és alkalmazott is. Ezekben mindig épít ugyan a megelőző korok időt állónak bizonyult eredményeire, de általában sajátos, egyéni színekkel is gazdagította ezeket, és így egyrészt közvetlenül segítette az adott területen tevékenykedő többi kutató munkáját, vagy esetleg éppen vitára ösztönözve, közvetve mozdította elő az érintett tudományterület fejlődését.

Ilyen irányú kutatásainak az eredményeit egy önálló kötetben is összefoglalta: „A történeti nyelvtudomány alapjai” (Bp., 1988., 284 l.). Ezt a kötetet — Benkő szavai szerint — „a hazai egyetemi magyar nyelvészeti oktatási igényei szülték”, „a történeti nyelvtudománynak a nyelv életéről, lefolyásáról szóló ismeretanyagát tartalmazza”, és „Azt a hiányt igyekszik pótolni, amely az oktatás menetében az általános nyelvészet és a konkrét magyar nyelvtörténet stúdiumai közti kapcsolódás terén jelentkezik (7). — Meggyőződésem, hogy sikerrel fogja pótolni, vagy esetleg pótolja már most is ezt a hiányt.

Az előzőekben Benkő Lorándnak, a kutató tudósnak tudományos eredményeiről kívántam a lehetőség szerint összegző áttekintést adni. A következőkben *tudománytervező-tudományszervező* tevékenységét igyekszem főbb vonásaikban fölvezetni. (A kissé talán szokatlan „tudománytervező” szót a „tudománypolitikai” kifejezés helyett használom. Ehhez ugyanis az elmúlt időkből — szerintem — bizonyos rossz mellékíz is tapad.)

Benkő Loránd ilyen irányú tevékenysége is sokrétű. Mint akadémikusnak, mint az ELTE tanszékvezető egyetemi tanárának, aki egy ideig rektorhelyettesként is működött, mint különböző akadémiai, illetve minisztériumi bizottságok tagjának vagy éppen vezetőjének, mint a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, mint a Nyelvtudományi Intézet nyelvtörténeti és dialektológiai osztálya vezetőjének eleve volt lehetősége arra, hogy a hazai magyar nyelvészeti kutatások főbb irányainak a kijelölésében, tematikai terveinek a kialakításában részt vegyen, a magyar nyelv különböző szintű oktatásával összefüggő kérdésekben véleményt nyilvánítsa, a kialakult tervek-elképzelések realizálásában közvetlenül vagy közvetett módon közreműködjék. És Benkő Loránd élt is ezekkel a lehetőségekkel. Az ilyen jellegű tevékenység publikációk alapján természetesen kevésbé rajzolható meg, mint a tudományos kutatómunka. Több közleményében azonban jól tükröződik tudománytervező-tudományszervező tevékenységének-konceptiójának számos részlete is. Többek között ilyen cikkeiben, mint: „A mai magyar nyelvtudomány” (Nytud.Ért. 58. sz. 9–21), „A szintézisek szerepe a magyar nyelvtudományban” (Nytud.Ért. 70. sz. 7–16), „Az oktatás, a kutatás és a tudományos-technikai forradalom” (FelsőoktSzle XXI, 465–73), valamint az előzőekben felsorolt, az egyetemi oktatás általános problémáival foglalkozó írásaiban.

Tudományszervező tevékenységével közvetlenül is kapcsolatba hozható két igen jelentős kollektív tervtéma: „A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára”-nak, valamint a „Magyar történeti nyelvtan”-nak a munkálatai ugyanis elsősorban az ő kezdeményezésére indultak meg annak idején a Nyelvtudományi Intézet és az ELTE Magyar nyelvtörténeti és dialektológiai tanszékének közös vállalkozásaként, és mindkét munka az ő irányításával folyt, illetve folyik. Mindkét téma kitűnő példa is egyúttal az akadémiai kutatóintézetek és az egyetemi tanszékek közötti eredményes együttműködésre.

Minden alkalommal tevékenyen részt vett a magyar nyelvészek ötvenként megrendezett nemzetközi kongresszusa tematikájának a kialakításában, és többször ő látta el a szervezőbizottság elnökének a teendőit is.

Mint a Nyelvtudományi Bizottság elnökének jelentős szerepe volt a nyelvtudomány akadémiai könyv- és folyóirat-kiadási tervének kialakításában, a tudományos minősítések elbírálásának előkészítésében, és bizonyos, a hazai magyar nyelvtudomány egészét érintő tervezetek összeállításában.

Külön is szólni kell *szerkesztői* munkájáról. 1953-tól Pais Dezsővel közösen szerkesztette a Magyar Nyelv c. folyóiratot, 1974-től egymaga végzi ezt a nem kevés gonddal járó, nagy körültekintést igénylő, felelősségteljes munkát. Nagyrészt az ő szerkesztői munkájának köszönhető, hogy a folyóirat ma a magyar nyelvtudomány kiemelkedő jelentőségű orgánuma. Érdemesnek tartom megemlíteni, hogy ő szüntette meg a folyóirat egyik — eléggé érthetetlen — hiányosságát: kialakította és rendszeressé tette a megjelent szakmunkákat ismertető-bíráló rovatot. Egyáltalán nem lebecsülendő ténynek tartom azt is, hogy ma, amikor az akadémiai folyóiratok nagy többsége a létüket fenyegető gondokkal küzd, a Magyar Nyelv egyes számai napjainkig számottevő késedelem nélkül jelentek meg.

Szerkesztői munkája azonban nem korlátozódik csupán a Magyar Nyelv szerkesztésére. Az ő szerkesztésében vagy társszerkesztői közreműködésével jelent meg — a korábban már említetteken kívül — több más, jelentős kiadvány is. Pl.: „Pais emlékkönyv” (Bp., 1956., 711 l.) (Bárczi Gézával közösen), „Anyanyelvi műveltségünk” (Bp., 1960., 349 l.), „A magyar nyelv története” (Bp., 1967., 600 l.), „Nyelvészet és gyakorlat” (Bp., 1971., 133 l.), (Szépe Györggyel közösen), „The Hungarian Language” (Bp.-Hága, 1972., 379 l.) (Imre Samuval közösen), stb.

Magától értetődő lenne, hogy Benkő Loránd munkásságának áttekintése során külön, kiemelt módon mutassuk be *oktató-nevelő* tevékenységét. Én azonban ettől most mégis eltekintek. Úgy látom ugyanis, hogy már a nyelvtudományi munkásságáról mondtak is, de különösen a hazai — főleg a felsőfokú — nyelvoktatással kapcsolatos nyelvészeti, illetőleg pedagógiai vonatkozású írásairól, valamint az egyetemi oktatás, a tanárképzés általános jellegű kérdéseivel foglalkozó közleményeiről adott áttekintésemből lényegében oktatói-nevelői tevékenységének főbb vonásai is kirajzolódnak. Azt azonban feltétlenül szükségesnek tartom megjegyezni, hogy tanítványai közül már eddig is jónéhánynak a neve ismert a magyar nyelvtudományban, illetve a felsőfokú oktatásban.

S végül néhány szót Benkő Lorándról, az *ember*-ről is! Az eddig mondotakat igyekeztem — amennyire ez lehetséges — a szakmai közvéleményt is figyelembe véve megfogalmazni. Az „ember”-ről azonban legyen szabad kizárólag egyes szám első személyben szólnom.

Tisztában vagyok azzal, hogy ebben a műfajban, amelybe ez az írásom tartozik: egy jeles tudós munkásságát egy jubiláris évforduló alkalmából áttekintő és méltató összegezésben, nem nagyon szokás olyan adalékokat is közzétenni, amelyek nem tartoznak szervesen és szükségszerűen az ünnepektnek tudósi habitusáról megrajzolt képhez.

A következőkben én eltérek ettől a szokástól, és megemlítem Benkő Loránd egy-két olyan vonását is, amelyek nem a tudósról, hanem az ember-

ről, a barátról maradtak meg bennem. Úgy gondolom ugyanis, hogy ezzel a tudósról megrajzolt kép teljesebbé, színesebbé — sőt talán egy kissé még életszerűbbé is — válik.

Benkő Loránddal — valószínűleg — 1941 őszén találkoztam először. Ennek a kissé meghökkentő fogalmazásnak az a magyarázata, hogy én 1941 őszén kerültem díjas gyakornokként Kolozsvárra, Szabó T. Attila tanszékeére. Ebben a beosztásomban elláttam a tanszéken a könyvtárosi teendőket, elláttam a tanszék mindennemű adminisztrációját, beleértve a hallgatók esetleges ügyeivel való foglalkozást is. Benkő Loránd pedig 1941 őszén kezdte meg egyetemi tanulmányait Kolozsvárott mint magyar szakos hallgató. Lehetséges tehát, hogy személyesen is találkoztunk, de erre egyikünk sem emlékszik.

Közvetlen kapcsolatba 1951 őszén kerültem vele, amikor is a Nyelvtudományi Intézetben én örököltam a státusát és az íróasztalát. Azóta is szoros baráti kapcsolat van közöttünk. A nyelvtudomány több ügyében munkálkodtunk együtt, hol egyetértésben, hol vitatkozva. Az utóbbi esetben természetesen nem sine studio, de mindig sine ira. E tevékenységek során voltak közös sikerélményeink, és érték bennünket közös kudarcok. Személyes kapcsolatainkat — talán inkább csak tudat alatt — erősítette szerintem magánéletünk azonos jellegű, mindkettőnk számára megrázóan szomorú eseménye is: mindkettőnk feleségének szinte egyidőben beteljesedett, azonos okokra visszamenő tragikus sorsa, amelynek végső állomása a Farkasréti temető akadémikus kolumbáriumának két, egymás alatti fülkéje.

Négy évtizedes szoros baráti-emberi kapcsolatunk során Benkő Lorándot olyan tudósnak ismertem meg, aki nagyon határozottan és nyíltan szokta kifejezni véleményét tudományos, tudománytervezési és tudományszervezési kérdésekben egyaránt, keveset törődve azzal, hogy véleménye erős ellenkezésre találhat másokban. Kemény vitapartnernek tartom, de olyan vitapartnernek, aki kizárólag presztízssokokból nem ragaszkodik mereven a már kimondott véleményéhez, és akitől a legélesebb vitában is idegen a személyeskedő stílus.

Határozott, keménykezű vezetőnek tartom, aki gondos munkát, szigorú munkafegyelmet kíván munkatársaitól-beosztottaitól, de ebben maga mutat nekik példát. Ugyanakkor azonban törődik is a beosztottjaival, erőteljesen képviseli jogos érdekeiket, és mint egyetemi tanár figyelemmel kíséri tanítványai sorsát egyetemi éveik után is, és legkevésbé rajta múlik, ha — különösen az utóbbi években — egyre kevésbé sikerül az ő megítélése szerint is a legkedvezőbb megoldást megtalálni ezeknek az életpályáknak az elindításához.

Több évtizedes kapcsolatunk alatt megismerhettem Benkő Loránd néhány rejtettebb „magán emberi” tulajdonságát, sajátos vonását is. Egykori, havonta más-más családnál megrendezett tarokkpartiinkon láthattam,

mennyire — szinte gyermeki önfeledtséggel — tudott örülni annak, ha részese vagy éppen kezdeményezője volt egy jól kidolgozott huszonegyesfogatnak, és mennyire el tudta szomorítani, ha nem sikerült megjátszania a bement pagát ultimót. Szívből tudott örülni egy gólzáporos Újpest-győzelemnek, de eléggé fagyosan szokta fogadni egy-egy váratlan vereség után a „meleg együttérzést kifejező részvétnyilvánítást”. Az „elméletet” és „gyakorlatot” igyekezett a labdarúgást illetően is összhangba hozni, azaz: nem csupán nézője-szurkolója volt a mérkőzéseknek, hanem az ötvenes években szokásos, társintézetek közötti „amatőr mérkőzéseken” biztos pontja volt az egyetemi filoszok csapata védelmének — olyan gonddal és lelkiismeretesen látva el ezt a feladatot is, mint a tudományos kutatómunkát.

Őszintén szólva nagyon meglepett, hogy milyen alapos és széles körű szakismeretekkel rendelkező „mezőgazda” Benkő Loránd. Joggal lehetne büszke például balatonszéplaki, nem különösebben terjedelmes telkén kialakított és kizárólag saját maga gondozta „szőlőültetvényére”. A valóban őszinte elismerő megnyilatkozásokat azonban egyfajta, szinte enyhe zavart tükröző szerénységgel mindig el szokta hárítani.

Végül befejezésként: munkatársai, barátai, tisztelői és — sok évtizedes barátságunk jogán — külön a magam nevében is kívánom Benkő Lorándnak, hogy ez a 70. születésnap csak egy szép, emlékezetes epizód legyen az életében, ne pedig valamiféle fordulópont. Szerteágazó munkáját az alkotó tudományos kutatásban, a tudományszervezésben, a folyóirat-szerkesztésben és az oktatásban egyaránt végezze még hosszú időn át olyan lendülettel, olyan eredményesen, mint ahogy eddig végezte — és legyenek meg ehhez a szükséges feltételek is: az erő, az egészség, a gondtalan, nyugodt, békés életkörülmények, és legfőképpen a töretlen munkakedv.